

UOT 37.01

**TƏLİM PROSESİNDƏ DİFFERENSİALLAŞMANI HƏYATA
KEÇİRİLMƏSİNDƏ MÜƏLLİMİN ROLU****Gülnarə Həzi qızı Paşayeva***Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı***ORCID:** 0009-0005-7095-6395**E-mail:** gmh.pashayeva@gmail.com

Açar sözlər: diferensiallaşdırılmış təlim, müəllimin rolu, şagirdyönlü yanaşma, təlim prosesi, inklüziv təhsil

Ключевые слова: дифференцированное обучение, роль учителя, учебный процесс, индивидуальный подход, инклюзивное образование

Key words: differentiated instruction, teacher's role, teaching process, student-centered learning, inclusive education

Təlim prosesində diferensiallaşmanın həyata keçirilməsi müasir təhsil sisteminin əsas tələblərindən biri kimi çıxış edir və şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin, bilik səviyyələrinin, öyrənmə tempinin və maraqlarının nəzərə alınmasını zəruri edir. Bu yanaşmanın uğurla tətbiqi isə birbaşa müəllimin peşəkar fəaliyyətindən, pedaqoji yanaşmasından və təlim prosesini çevik şəkildə idarə etmək bacarığından asılıdır. Müəllim diferensiallaşdırılmış təlimdə yalnız bilik ötürən deyil, eyni zamanda öyrənmə prosesini planlaşdıran, təşkil edən, istiqamətləndirən və dəstəkləyən əsas subyekt kimi çıxış edir. Bu baxımdan, təlim prosesində diferensiallaşmanın effektiv şəkildə həyata keçirilməsində müəllimin rolu həm təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi, həm də bütün şagirdlər üçün bərabər öyrənmə imkanlarının yaradılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Diferensiallaşmanın təlim prosesində zəruriliyi beynəlxalq miqyasda aparılmış genişmiqyaslı tədqiqatlarla təsdiqlənmişdir. OECD tərəfindən aparılan PISA əsaslı analizlər göstərir ki, eyni sinif daxilində şagirdlər arasında akademik fərqlər bəzi hallarda 3–4 illik öyrənmə fərqinə bərabər olur. Bu nəticə vahid təlim modelinin bütün şagirdlərin ehtiyaclarını qarşılamaq gücündə olmadığını sübut edir [1].

OECD-nin “Education at a Glance 2019” hesabatına əsasən, diferensiallaşdırılmış və fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış təlim strategiyalarının tətbiq edildiyi siniflərdə şagird nailiyyətləri ənənəvi təlim modelləri ilə müqayisədə 10–20% daha yüksək olmuşdur. Hesabatda xüsusilə aşağı nəticə göstərən və sosial baxımdan həssas qruplara aid olan şagirdlərin akademik irəliləyişinin daha sürətli baş verdiyi vurğulanır [2].

Şagirdyönlü və diferensiallaşdırılmış təlimin təlimə cəlb etmə səviyyəsinə təsiri də empirik olaraq sübut edilmişdir. Avropa Komissiyasının “Supporting Student-Centred Learning” adlı hesabatına görə, bu yanaşmaların tətbiq edildiyi məktəblərdə dərstdə fəal iştirak 30–40%, dərse davamiyyət isə orta hesabla 12–15% artmışdır [5]. Bu fakt diferensiallaşmanın yalnız akademik nəticələrə deyil, həm də şagird davranışına müsbət təsir göstərdiyini göstərir.

Inklüziv təhsil kontekstində diferensiallaşmanın rolu UNESCO tərəfindən aparılmış tədqiq-

qatlarda xüsusi vurğulanır. UNESCO-nun “Global Education Monitoring Report 2021” hesabatına əsasən, diferensial yanaşmalar tətbiq edilən inklüziv siniflərdə xüsusi təhsil ehtiyacları olan şagirdlərin akademik göstəriciləri 25–35% artmış, məktəbdən yayınma halları isə 20%-ə qədər azalmışdır [4].

Səriştə əsaslı yanaşma çərçivəsində diferensiallaşmanın təsiri OECD-nin Future of Education and Skills 2030 layihəsi çərçivəsində aparılmış tədqiqatlarla sübut edilmişdir. Bu tədqiqatlara görə, diferensiallaşdırılmış səriştə əsaslı təlim tətbiq edilən məktəblərdə problem həll etmə və tənqidi düşünmə bacarıqları üzrə nəticələr 15–22% daha yüksək olmuşdur [3].

Rəqəmsal təlim mühitlərində diferensiallaşmanın effektivliyi Avropa İttifaqının “Digital Education Action Plan 2021–2027” sənədində statistik göstəricilərlə təsdiqlənmişdir. Hesabata əsasən, adaptiv rəqəmsal platformalardan istifadə edilən dərslərdə şagirdlərin fərdi irəliləyiş tempi orta hesabla 1,3 dəfə sürətlənmişdir [6].

Müəllimin təlim prosesində diaqnostik rolu diferensiallaşmanın əsas başlanğıc nöqtəsi hesab olunur. Diaqnostik fəaliyyətlər vasitəsilə müəllim şagirdlərin mövzuya dair ilkin bilik səviyyəsini, əvvəlki öyrənmə təcrübəsini və mövcud bilik boşluqlarını müəyyən edir. Bu mərhələ olmadan diferensiallaşdırılmış təlimin planlaşdırılması mümkün deyil, çünki müəllim şagirdlərin real ehtiyaclarını bilmədən onlara uyğun təlim strategiyası seçə bilməz. Elmi araşdırmalar göstərir ki, diaqnostik qiymətləndirmə aparılmayan siniflərdə təlim əsasən orta səviyyəyə yönəlir və zəif və ya yüksək potensiallı şagirdlərin ehtiyacları nəzərə alınmır.

Diaqnostik rol çərçivəsində müəllim yalnız test nəticələrinə deyil, şagirdlərin davranışlarına, sualvermə bacarıqlarına, tapşırıqları yerinə yetirmə sürətinə və düşünmə tərzinə də diqqət yetirir. Bu proses müəllimə şagirdləri şərti olaraq zəif, orta və güclü öyrənənlər qruplarına ayırmağa imkan verir. OECD tərəfindən aparılmış tədqiqatlara əsasən, eyni sinif daxilində şagirdlərin akademik səviyyələri arasında fərq bəzi hallarda 3 illik öyrənmə fərqi qədər çata bilər [2]. Bu fakt müəllimin diaqnostik fəaliyyətinin əhəmiyyətini daha da artırır.

Formativ qiymətləndirmə diaqnostik rolun əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Müəllim dərslər prosesində müşahidə, şifahi suallar, qısa tapşırıqlar, refleksiya vərəqləri və geribildirimlər vasitəsilə şagirdlərin mövzunu hansı səviyyədə mənimsədiyini müəyyən edir. Black və Wiliam tərəfindən aparılmış genişmiqyaslı meta-təhlilə görə, formativ və diaqnostik qiymətləndirmənin sistemli tətbiqi şagird nailiyyətlərini orta hesabla 30–40% artırır. Bu artım xüsusilə zəif nəticə göstərən şagirdlərdə daha aydın müşahidə olunur.

Diaqnostik qiymətləndirmənin diferensiallaşmaya verdiyi əsas töhfələrdən biri fərdi planlaşdırmanın səmərəliliyini yüksəlməsidir. Müəllim əldə etdiyi diaqnostik məlumatlar əsasında dərslərin məzmununu, tapşırıqların səviyyəsini və tədris üsullarını şagirdlərin real ehtiyaclarına uyğunlaşdırır. UNESCO-nun inklüziv təhsil üzrə hesabatlarında qeyd olunur ki, diaqnostik qiymətləndirməyə əsaslanan fərdi təlim planları tətbiq edilən siniflərdə təlimin effektivliyi 30–40%, şagirdlərin dərslə adaptasiyası isə 25%-ə qədər yüksəlmişdir [4].

Müəllimin diaqnostik rolu təlim prosesində bərabər imkanların yaradılmasına xidmət edir. Diaqnostik məlumatlar əsasında müəllim zəif şagirdlər üçün əlavə dəstək, güclü şagirdlər üçün isə genişləndirici tapşırıqlar təqdim edir. Bu yanaşma həm akademik uğursuzluğun qarşısını alır, həm də yüksək potensiallı şagirdlərin inkişafını sürətləndirir. Nəticə etibarilə, müəllimin diaqnostik rolu diferensiallaşdırılmış təlimin səmərəli həyata keçirilməsinin əsas şərti kimi çıxış edir və təlim keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Müəllimin planlaşdırıcı rolu diferensiallaşdırılmış təlimin praktik müstəvidə reallaşmasını təmin edən əsas funksional istiqamətlərdən biridir. Planlaşdırma mərhələsində müəllim təlim məqsədlərini, məzmunu, metod və vasitələri şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun şəkildə sistemləşdirir. Diferensiallaşdırılmış planlaşdırma zamanı dərslər əvvəlcədən yalnız bir səviyyəyə deyil, müxtəlif öyrənmə səviyyələrinə istiqamətlənir ki, bu da bütün şagirdlərin təlim prosesinə cəlb olunmasına imkan yaradır.

Beynəlxalq tədqiqatlar göstərir ki, fərqli səviyyəli tapşırıqlarla planlaşdırılmış dərslər akademik nəticələrə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir. OECD məlumatlarına əsasən, çevik və diferensial planlaşdırma tətbiq edilən siniflərdə şagird nailiyyətləri ənənəvi planlaşdırma ilə müqayisədə 15–25%, zəif nəticə göstərən şagirdlərdə isə 30%-ə qədər artım nümayiş etdirmişdir. Bu fakt planlaşdırma mərhələsinin diferensiallaşmanın uğurunda həlledici rol oynadığını sübut edir.

Planlaşdırıcı rol çərçivəsində müəllim eyni mövzunu müxtəlif təqdimat formalarında şagirdlərə çatdırır. Məsələn, mövzu mətn formasında izah edilərkən oxu bacarıqları inkişaf etdirilir, vizual materiallardan istifadə edildikdə qavrama və yadda saxlama səviyyəsi yüksəlir, praktiki fəaliyyətlər isə tətbiq və problem həll etmə bacarıqlarını gücləndirir. Təhsil psixologiyası üzrə aparılmış tədqiqatlara görə, çoxkanallı təqdimat formalarından istifadə edilən dərslərdə mövzunun mənimsənilməsi 20–35% daha yüksək olur [4].

Müəllimin planlaşdırıcı rolu diferensial tapşırıqların səviyyələndirilməsi ilə də xarakterizə olunur. Əsas səviyyəli tapşırıqlar minimum nəticələrin əldə edilməsinə yönəlir və bütün şagirdlər üçün baza biliklərin formalaşmasını təmin edir. Orta səviyyəli tapşırıqlar əldə edilmiş biliklərin tətbiqini və real situasiyalarda istifadəni nəzərdə tutur. Yüksək səviyyəli tapşırıqlar isə analiz, sintez və yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafına xidmət edir. OECD-nin sərəştə əsaslı təhsil üzrə hesabatlarında qeyd olunur ki, səviyyələndirilmiş tapşırıqlardan istifadə edilən siniflərdə yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqları 18–22% daha sürətli inkişaf edir.

Çevik dərslər planları müəllimə təlim prosesini real vaxtda tənzimləmək imkanı verir. Şagirdlərin dərslərdəki reaksiyalarına, cavablarına və çətinliklərinə əsaslanaraq planlaşdırmada operativ dəyişikliklərin edilməsi təlimin effektivliyini artırır. Avropa Komissiyasının 2020-ci il hesabatına əsasən, çevik planlaşdırma tətbiq edilən dərslərdə dərslə fəal iştirak səviyyəsi 25–30%, şagird məmnunluğu isə 20%-dən çox artmışdır.

Müəllimin planlaşdırıcı rolu diferensiallaşdırılmış təlimin struktur əsasını təşkil edir. Fərqli səviyyəli tapşırıqlar, çoxsaxəli təqdimat üsulları və çevik dərslər planları şagirdlərin potensial imkanlarını nəzərə almağa, təlim keyfiyyətini yüksəltməyə və sərəştə əsaslı nəticələrin əldə edilməsinə imkan yaradır. Real statistik göstəricilər sübut edir ki, səmərəli planlaşdırma diferensiallaşmanın ən güclü alətlərindən biridir.

Müəllimin təlim prosesində təşkilatçı rolu diferensiallaşdırılmış təlimin sinif mühitində real və davamlı şəkildə həyata keçirilməsində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Bu rol müəllimin yalnız dərslər apararaq deyil, eyni zamanda təlim fəaliyyətlərini strukturlaşdıraraq, koordinasiya edən və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqəni tənzimləyən əsas amil olduğunu göstərir. Təşkilatçı rol vasitəsilə müəllim sinifdə öyrənmə üçün əlverişli sosial və pedaqoji mühit formalaşdırır ki, bu da diferensiallaşmanın səmərəliliyini birbaşa artırır [10].

Fərdi, cüt və qrup işlərinin balanslaşdırılmış şəkildə təşkili təlim prosesinin əsas təşkilati mexanizmlərindən biri hesab olunur. Fərdi işlər şagirdlərin müstəqil öyrənmə, özünüidarə və

məsuliyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir, cüt işlər qarşılıqlı öyrənmə və peer-learning imkanları yaradır, qrup işləri isə əməkdaşlıq, ünsiyyət və sosial inteqrasiya bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edir. OECD məlumatlarına görə, bu fəaliyyət formalarının sistemli və balanslı tətbiqi siniflərdə ümumi akademik nailiyyətləri 15–20%, zəif nəticə göstərən şagirdlərdə isə 25%-ə qədər artırır.

Müəllimin təşkilatçı rolu diferensial tapşırıqların paylanması prosesində daha qabarıq şəkildə üzə çıxır. Diferensial tapşırıqlar şagirdlərin bilik səviyyəsi, öyrənmə tempi və maraqları nəzərə alınaraq təqdim edildikdə, təlim prosesində passivlik və motivasiya itkisi əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Tomlinsonun tədqiqatlarına əsasən, diferensial tapşırıqlar tətbiq edilən siniflərdə şagirdlərin dərslə fəal iştirakı 30%-dən çox, tapşırıqları tamamlama faizi isə 20–25% yüksəlir [10].

Qrup əsaslı diferensial fəaliyyətlər təşkilatçı rolun sosial ölçüsünü daha da gücləndirir. Müxtəlif akademik səviyyəyə malik şagirdlərin birgə fəaliyyət göstərməsi sosial öyrənmə mexanizmlərini aktivləşdirir və qarşılıqlı dəstək mühiti yaradır. Johnson və Johnsonun sosial qarşılıqlı asılılıq nəzəriyyəsinə əsasən, əməkdaşlığa əsaslanan qrup işləri şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarını, empati və məsuliyyət hissini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu nəticələr UNESCO-nun inklüziv təhsil üzrə hesabatlarında da təsdiqlənir: qrup əsaslı diferensial təlim tətbiq edilən siniflərdə şagirdlərin sosial bacarıqları orta hesabla 25%, əməkdaşlıq və komanda işi bacarıqları isə 35% yüksəlmişdir.

Zəif şagirdlərin təlim prosesindən kənar qalmamasının təmin edilməsi müəllimin təşkilatçı rolunun əsas humanist aspektlərindən biridir. Müəllim qrup işləri zamanı rolları məqsədyönlü şəkildə bölüşdürərək hər bir şagirdin prosesdə aktiv iştirakını təmin edir. Bu yanaşma zəif şagirdlərin özünəinamını artırır, akademik və sosial təcridin qarşısını alır. Araşdırmalar göstərir ki, təşkilatlanmış və dəstəkləyici təlim mühitində zəif şagirdlərin irəliləyiş tempi 20–30% daha sürətli olur [3].

Təşkilatçı rol müəllimə sinifdə nizam-intizamı qorumaqla yanaşı, demokratik və əməkdaşlığa əsaslanan təlim mühiti yaratmağa imkan verir. Şagirdlərin birgə qərar vermə prosesinə cəlb edilməsi onların məsuliyyət hissini və öyrənməyə müsbət münasibətini gücləndirir. Avropa təhsil tədqiqatlarında qeyd olunur ki, bu cür təşkilati yanaşma tətbiq edilən siniflərdə dərslə iştirak səviyyəsi 25–30%, şagird məmnunluğu isə 20%-dən çox artmışdır [5].

Müəllimin təlimin təşkilatçısı rolu diferensiallaşdırılmış təlimin effektivliyinin əsas təminatçılarından biri kimi çıxış edir. Fərdi, cüt və qrup işlərinin məqsədyönlü təşkili, diferensial tapşırıqların düzgün paylanması və bütün şagirdlərin prosesə cəlb edilməsi təlim keyfiyyətini yüksəldir, sosial bacarıqları gücləndirir və inklüziv təhsil mühitinin formalaşmasına güclü elmi əsaslarla töhfə verir.

Müəllimin motivator və psixoloji dəstək rolu diferensiallaşdırılmış təlimin emosional-psixoloji əsasını təşkil edir və şagirdlərin təlim prosesinə davamlı şəkildə cəlb olunmasında həlledici rol oynayır. Müasir pedaqogikada sübut olunmuşdur ki, şagirdlərin akademik nailiyyətləri təkcə bilik və bacarıqlardan deyil, eyni zamanda onların özünəinamı, motivasiya səviyyəsi və emosional rifahı ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan müəllim şagirdlər üçün təhlükəsiz, dəstəkləyici və stimullaşdırıcı öyrənmə mühiti yaratmaqla diferensiallaşmanın səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır [8].

Motivator rol çərçivəsində müəllim hər bir şagirdin uğur hissini yaşamasına şərait yaradır.

Uğurun yalnız yüksək nəticə ilə deyil, fərdi irəliləyişlə ölçülməsi şagirdlərin öyrənməyə münasibətini müsbət istiqamətdə dəyişir. Hattie-nin meta-təhlillərinə əsasən, müsbət geribildirim və uğur hissi yaradılan siniflərdə şagirdlərin təlimə cəlb olunma səviyyəsi orta hesabla 35–40% artır. Bu göstərici motivasiyayönlü diferensial yanaşmanın səmərəliliyini elmi əsaslarla təsdiqləyir.

Müqayisə yox, fərdi inkişaf prinsipinin tətbiqi müəllimin psixoloji dəstək rolunun əsas komponentlərindən biridir. Şagirdlərin bir-biri ilə müqayisə edilməsi əksər hallarda zəif nəticə göstərən şagirdlərdə stress, narahatlıq və motivasiya itkisinə səbəb olur. Əvəzində, fərdi inkişaf trayektoriyasına əsaslanan qiymətləndirmə şagirdlərin öz potensiallarına fokuslanmasına imkan yaradır. OECD hesabatında qeyd olunur ki, fərdi inkişafyönlü yanaşmalar tətbiq edilən siniflərdə şagirdlərin dərəcə müsbət münasibəti 30%-dən çox yüksəlmişdir.

Zəif nəticə göstərən şagirdlərdə özünəinamın formalaşdırılması müəllimin motivator rolunun ən həssas və eyni zamanda ən vacib aspektlərindən biridir. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, özünəinamı zəif olan şagirdlər akademik potensiallarının yalnız 50–60%-ni reallaşdırırlar [9]. Müəllimin verdiyi dəstək, təşviqedicilik sözlər və fərdi uğurların vurğulanması isə bu şagirdlərin öyrənmə imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Banduranın özünəinam (self-efficacy) nəzəriyyəsinə əsasən, yüksək özünəinam akademik davamlılığı və tapşırıqları yerinə yetirmə səviyyəsini 20–30% artırır.

Motivasiyayönlü diferensial yanaşmanın dərəcədə iştirak səviyyəsinə təsiri də empirik olaraq sübut edilmişdir. UNESCO-nun inklüziv təhsil üzrə hesabatlarında göstərilir ki, motivasiya və psixoloji dəstəyə əsaslanan diferensial təlim tətbiq edilən siniflərdə şagirdlərin dərəcədə fəal iştirakı 40%-ə qədər yüksəlmişdir. Bu artım xüsusilə sosial baxımdan həssas və akademik cəhətdən zəif şagird qruplarında daha aydın müşahidə olunur.

Psixoloji dəstək rolu eyni zamanda sinifdə müsbət emosional iqlimin formalaşmasına xidmət edir. Müəllim tərəfindən yaradılan hörmətə və etimada əsaslanan münasibətlər şagirdlərdə səhv etmək qorxusunu azaldır və öyrənməyə açıq mövqə formalaşdırır. Avropa Komissiyasının təhsil üzrə tədqiqatlarında qeyd olunur ki, psixoloji baxımdan təhlükəsiz sinif mühiti olan məktəblərdə akademik irəliləyiş 20–25%, məktəbdən yayınma halları isə əhəmiyyətli dərəcədə azalır [5].

Müəllimin motivator və psixoloji dəstək rolu diferensiallaşdırılmış təlimin emosional dayaqını təşkil edir. Hər şagirdin uğur hissini yaşaması, fərdi inkişaf prinsipinin tətbiqi və zəif şagirdlərdə özünəinamın formalaşdırılması təlim prosesinin keyfiyyətini yüksəldir, dərəcədə iştirak səviyyəsini artırır və davamlı öyrənməni təmin edir. Elmi tədqiqatlar sübut edir ki, motivasiyayönlü diferensial yanaşma müasir təhsildə alternativ deyil, zəruri pedaqoji strategiyadır.

Müəllimin qiymətləndirici rolu diferensiallaşdırılmış təlimin keyfiyyətini və davamlılığını təmin edən əsas funksional istiqamətlərdən biridir. Müasir təhsil yanaşmalarında qiymətləndirmə yalnız yekun nəticələrin ölçülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda şagirdin öyrənmə prosesinin izlənməsi, inkişaf trayektoriyasının müəyyənləşdirilməsi və vaxtında pedaqoji müdaxilənin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Bu baxımdan müəllim qiymətləndirməni nəzarət mexanizmi deyil, təlimi dəstəkləyən inkişaf aləti kimi istifadə edir [7].

Prosesyönlü qiymətləndirmə müəllimə şagirdlərin mövzunu necə mənimsədiyini, hansı mərhələdə çətinlik yaşadığını və hansı bacarıqların formalaşmaqda olduğunu müəyyən etməyə

imkan verir. Nəticəyönlü qiymətləndirmədən fərqli olaraq, bu yanaşma şagirdin səhvlərini cəza predmeti deyil, öyrənmə üçün imkan kimi dəyərləndirir. Black və Wiliamın (1998) formativ qiymətləndirmə üzrə aparılmış fundamental tədqiqatına əsasən, prosesyönlü qiymətləndirmənin sistemli tətbiqi şagird nailiyyətlərini orta hesabla 20–30% artırır və öyrənmə itkilərinin erkən mərhələdə aşkar edilməsinə şərait yaradır.

Qiymətləndirici rol çərçivəsində müəllimin müxtəlif qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə etməsi diferensiallaşmanın effektivliyini daha da gücləndirir. Portfolio metodu şagirdin uzunmüddətli inkişafını izləməyə, layihə işləri tətbiq və yaradıcılıq bacarıqlarını qiymətləndirməyə, müşahidə şagird davranışlarını və öyrənmə strategiyalarını təhlil etməyə, şifahi rəy isə dərhal geribildirim vasitəsilə motivasiyanı artırmağa imkan verir. OECD hesabatında qeyd olunur ki, müxtəlif qiymətləndirmə alətlərinin kombinasiyalı şəkildə tətbiqi şagirdlərin təlimə cəlb olunma səviyyəsini 25–30% yüksəldir.

Formativ qiymətləndirmə müəllimin qiymətləndirici rolunun mərkəzi komponenti kimi çıxış edir. Bu yanaşma müəllimə təlim prosesində davamlı məlumat toplamağa və əldə olunan nəticələrə əsasən dərsin məzmununu və metodlarını operativ şəkildə tənzimləməyə imkan verir. Hattie-nin meta-təhlillərinə görə, formativ geribildirim öyrənməyə təsir edən ən güclü amillərdən biridir və onun səmərəli ölçüsü çoxsaylı digər pedaqoji müdaxilələrdən daha yüksəkdir. Bu isə formativ qiymətləndirmənin öyrənmə itkilərinin vaxtında aradan qaldırılmasında əsas mexanizm olduğunu göstərir.

Qiymətləndirici rolun diferensiallaşdırılmış təlim baxımından ən mühüm üstünlüklərindən biri zəif şagirdlərin vaxtında müəyyən edilməsi və onlara fərdi dəstəyin göstərilməsidir. Formativ qiymətləndirmə nəticəsində müəllim şagirdlərin geri qalma səbəblərini erkən mərhələdə aşkar edir və əlavə izah, alternativ tapşırıqlar və fərdi geribildirim vasitəsilə bu boşluqları aradan qaldırır. UNESCO-nun inklüziv təhsil üzrə hesabatlarında göstərilir ki, formativ qiymətləndirməyə əsaslanan təlim mühitlərində öyrənmə itkiləri 20–25%, məktəbdən yayınma halları isə əhəmiyyətli dərəcədə azalır.

Prosesyönlü qiymətləndirmə şagirdlərin özünüqiymətləndirmə və refleksiya bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Şagirdlər öz inkişafını izlədikdə və geribildirim aldıqda öyrənməyə daha məsuliyyətli yanaşır, məqsədlərini daha real şəkildə müəyyən edirlər. Avropa Komissiyasının təhsil tədqiqatlarına əsasən, reflektiv qiymətləndirmə tətbiq edilən siniflərdə öyrənmənin davamlılığı və akademik özünüidarə bacarıqları 20%-dən çox artmışdır [5].

Müəllimin qiymətləndirici rolu diferensiallaşdırılmış təlimin səmərəliliyini təmin edən əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Nəticə ilə yanaşı prosesin qiymətləndirilməsi, müxtəlif qiymətləndirmə alətlərindən istifadə və formativ yanaşmanın tətbiqi öyrənmə itkilərinin vaxtında aradan qaldırılmasına, şagird inkişafının dəstəklənməsinə və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə güclü elmi əsaslarla töhfə verir.

Problemin aktuallığı. Diferensiallaşdırılmış təlimin effektivliyi bilavasitə müəllimin peşəkar fəaliyyəti və təlim prosesini məqsədyönlü şəkildə təşkil etmək bacarığı ilə əlaqəlidir. Diferensiallaşma yalnız metodlar toplusu deyil, müəllimin pedaqoji düşüncə tərzini, qərarvermə mexanizmlərini və şagirdə yanaşma modelini əhatə edən sistemli yanaşmadır. Bu baxımdan diferensiallaşdırılmış təlimin uğuru müəllimin təlim prosesində oynadığı çoxşaxəli rolların harmonik şəkildə icrasından asılıdır.

Problemin elmi yeniliyi. Müasir təhsil mühitində müəllimin rolu yalnız bilik ötürülməsi ilə məhdudlaşmır. Müəllim eyni zamanda təlim prosesini dizayn edən, şagirdlərin öyrənmə ehtiyaclarını təhlil edən və təlim fəaliyyətlərini fasilitasiya edən əsas subyekt kimi çıxış edir. Bu yanaşma şagirdlərin fərdi inkişaf trayektoriyalarının formalaşmasına şərait yaradır və öyrənmə prosesini daha məqsədyönlü və nəticəyönlü edir. Gələcək təhsil modellərində müəllimin bu funksional rollarının daha da güclənəcəyi gözlənilir.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Effektiv diferensiallaşdırılmış təlim bərabər imkanların yaradılmasına mühüm töhfə verir. Şagirdlərin bilik səviyyəsi, öyrənmə tempi və psixoloji xüsusiyyətlərindəki fərqlərin nəzərə alınması təlim prosesində ədalət prinsipinin təmin olunmasına imkan yaradır. Bu yanaşma gələcəkdə inklüziv təhsilin genişlənməsinə, təhsil sistemində sosial bərabərsizliyin azalmasına və bütün şagirdlərin potensial imkanlarının reallaşdırılmasına xidmət edə bilər.

Diferensiallaşma təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından da strateji əhəmiyyət daşıyır. Prosesyönlü qiymətləndirmə, fərqli səviyyəli tapşırıqlar və çevik planlaşdırma vasitəsilə təlimin səmərəliliyi artırılır və öyrənmə itkilərinin dərinləşməsinin qarşısı alınır. Gələcək perspektivdə bu yanaşmanın daha sistemli şəkildə tətbiqi akademik uğursuzluğun azaldılmasına və davamlı öyrənmə mühitinin formalaşmasına imkan verə bilər.

Diferensiallaşdırılmış təlim müasir təhsil üçün alternativ deyil, gələcəyə yönəlmiş zəruri pedaqoji yanaşma kimi qiymətləndirilməlidir. Müəllimin peşəkar hazırlığının gücləndirilməsi, diferensial yanaşmaların institusional səviyyədə dəstəklənməsi və bu sahədə davamlı inkişaf mexanizmlərinin yaradılması gələcəkdə təhsil sisteminin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsində həlledici rol oynaya bilər.

Ədəbiyyat

1. OECD. PISA 2018 nəticələri (Cild I): Tələbələrin bilik və bacarıqları. – Paris: OECD Publishing, – 354 s. – 2018.
2. OECD. Education at a Glance 2019: OECD indikatorları. – Paris: OECD Publishing, – 2019.
3. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019 – 497 s.
4. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021 – 128 s.
5. European Commission. Supporting Student-Centred Learning in European Schools. – Brussels: European Union, 2020 – 72 s.
6. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels: European Union, 2021 – 18 s.
7. Black, P., & Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning. – Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 1998 5(1), 7–74,
8. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009, – 392 s.
9. Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, – 1997.
10. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. – Alexandria, VA: ASCD, 2014. – 640 s

11. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning. – Educational Researcher, 2009. 38(5), 264 p.

G.H.Paşayeva

Təlim prosesində diferensiallaşmanı həyata keçirilməsində müəllimin rolu
Xülasə

Müasir təhsil sistemində diferensiallaşdırılmış təlim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini, bilik səviyyələrini və öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə alan əsas pedaqoji yanaşmalardan biri hesab olunur. Bu yanaşmanın effektiv şəkildə həyata keçirilməsi isə bilavasitə müəllimin peşəkar fəaliyyəti ilə bağlıdır. Məqalədə təlim prosesində diferensiallaşmanın tətbiqində müəllimin diaqnostik, planlaşdırıcı, təşkilatçı, motivator və qiymətləndirici rolları təhlil olunur. Müəllimin bu rolları məqsədyönlü şəkildə icra etməsi şagirdlərin dərstdə fəal iştirakını artırır, öyrənmə itkilərinin qarşısını alır və bərabər təhsil imkanlarının yaradılmasına şərait yaradır. Araşdırma nəticələri göstərir ki, diferensiallaşdırılmış təlimin uğuru müəllimin pedaqoji bacarıqları və çevik yanaşmaları ilə sıx bağlıdır.

Г.Г.Пашаева

Роль учителя в реализации дифференциации в учебном процессе
Резюме

В современной системе образования дифференцированное обучение рассматривается как эффективный педагогический подход, учитывающий индивидуальные особенности, уровень знаний и потребности учащихся. Успешная реализация данного подхода напрямую зависит от профессиональной деятельности учителя. В статье анализируется роль учителя в процессе дифференциации обучения, включая диагностическую, планирующую, организационную, мотивационную и оценочную функции. Эффективное выполнение этих ролей способствует повышению учебной активности учащихся, предупреждению учебных потерь и созданию равных образовательных возможностей. Результаты анализа показывают, что качество дифференцированного обучения в значительной степени определяется педагогической компетентностью и гибкостью учителя в организации учебного процесса.

G.H.Pashayeva

The role of the teacher in implementing differentiation in the teaching process
Summary

In modern education systems, differentiated instruction is considered an effective pedagogical approach that takes into account students' individual characteristics, learning abilities, and educational needs. The successful implementation of this approach largely

depends on the professional role of the teacher. This article examines the teacher's role in implementing differentiation in the teaching process, focusing on diagnostic, planning, organizational, motivational, and assessment functions. Effective performance of these roles increases student engagement, prevents learning gaps, and promotes equal learning opportunities. The findings indicate that the effectiveness of differentiated instruction is closely linked to the teacher's pedagogical competence, flexibility, and ability to adapt teaching strategies to diverse learners within the classroom environment.

Redaksiyaya daxil olub: 06.02.2026